

עדכון אסטרטגי

מרכז יפה
למחקרים אסטרטגיים
אוניברסיטת תל-אביב

אפריל 1998

כרך 1, חוברת מס' 1

שובו של הדוב הרוסי

שי פלדמן

ההתעלמות מיכולת הפעולה של רוסיה ומן האינטרסים שלה במזרח-התיכון היא משגה חמור. אמנם, רמת המעורבות וההשפעה שלה באזור נמוכה כיום במידה רבה מזו שהיתה לברית-המועצות במזרח-התיכון בראשית שנות ה-70, אולם מתרבים הסימנים לכך, שנסיגתה של רוסיה מהאזור הזה נעצרה. הדבר מורגש במיוחד מאז מונה ב-1995 שר החוץ, יבגני פרימקוב; לאחר מינויו הגבירה מוסקווה את מאמציה לחדש את נוכחותה במזרח-התיכון ואת מעמדה כמעצמה מערב-אסיאתית.

בהנהגתו של פרימקוב ניכרת מעורבותה המחודשת של רוסיה במזרח-התיכון בתחומים שונים:

במישור הדיפלומטי

רוסיה ממלאת תפקיד מרכזי כמתווכת בין ארצות-הברית ובין עיראק, בייחוד במאמצים לפירוק המתחים ולפתרון המשברים הנגרמים לנוכח התנגדותה של עיראק לפיקוח החודרני של כוח הפקחים המיוחד של האו"ם (UNSCOM). תפקידה של רוסיה בלט במיוחד ביישוב ההדורים הללו בנובמבר 1994, באוקטובר 1997, ובמשבר שהתפתח בראשית 1998.

כמו כן מובילה רוסיה את המאמצים למציאת נוסחה, שתאשר כי עיראק עומדת

באמצע פברואר 1998 הזהיר נשיא רוסיה, בוריס ילצין את ארצות-הברית, כי החלטתה להכות צבאית את סדאם חוסיין עלולה לגרום למלחמת-עולם שלישית. ימים מספר לאחר מכן, בעת ביקורו במוסקווה של מזכיר ההגנה האמריקני וויליאם כהן, הזהירו מארחיו הרוסים, כי השימוש באופציה הצבאית נגד עיראק עלול לחבל קשות ביחסי רוסיה-ארצות-הברית בתחום הביטחון. ההצהרות האלה מהוות שינוי דרסטי בהשוואה לעמדה הפסיבית – ואף התומכת – שאותה נקטה רוסיה ביחס למהלכיה של וושינגטון בעת מלחמת המפרץ ב-1991. ההצהרות האלה מייצגות גישה חדשה של רוסיה ומעידות על התפקיד החדש שנטלה על עצמה במזרח-התיכון בעת האחרונה.

מאז התפרקה ברית-המועצות התפתחה במערב – בייחוד בארצות-הברית, אך גם בישראל – נטייה להתייחס אל רוסיה כאל גורם שולי, מעין מדינה מן העולם השלישי, שממנה ניתן להתעלם ללא חשש. עתה ברור לחלוטין, כי זו טעות גדולה. רוסיה, היא עדיין מעצמה חזקה, שלרשותה עומדים יותר מ-20 אלף ראשי-חץ גרעיניים ומאגרי נשק כימי ונשק ביולוגי הגדולים בעולם. על אף שהיא שרויה בקשיים גדולים הכרוכים במעבר מכלכלה ריכוזית לכלכלת שוק, רוסיה עדיין משופעת במשאבי אנוש עצומים ובאוצרות טבע ענקיים.

בגיליון זה

• האם חל שינוי במדיניות הגרעין של ישראל?

אמייל לנדאו

בוחנת האם יש לראות בהצהרות מסוימות של גורמים בכירים, או במהלכים מסוימים של הממשלה, רמז לשינוי במדיניות העמוימות המסורתית של ישראל בתחום הגרעין, והאם, לנוכח ההתפתחויות באזור, יש מקום לשינוי במדיניות זו? אם כן, מה טיבו של השינוי הנדרש?

• שותפות אסטרטגית במשבר: ישראל והקהילה היהודית בארצות-הברית

אברהם בן-צבי

מנתח את הסיבות והנסיבות שגרמו לקרע ההולך ונפער ביחסי יהדות ארצות-הברית וממשלת ישראל. הקיפאון בתהליך המדיני מחד, וחוק ההמרה מאידך, עלולים להאיץ את ההידרדרות ביחסים אלה, שנחשבו בעבר לנכס בעיני ממשלות ישראל.

• הטרור האסלאמי במצרים: האתגר והמענה

נחמן טל

מציג את מאפייניו של גל הטרור, שפרץ באמצע 1992, מנתח את היחסים שבין היחידים המוסלמים לממשלת מצרים, משרטט קווים לדמותה של התנועה האסלאמית ומעריך את מידת הצלחתה של הממשלה במצרים להתמודד עם גל הטרור הזה.

דבר המערכת

בנושא זה בהקשר האיראני, אולם המשבר במפרץ הפך את הדיון לאקטואלי במיוחד. מאמרו של פרופ' אברהם בן צבי מנתח את הסיבות והנסיבות שגרמו לקרע ההולך ונפער בין יהדות ארצות-הברית לבין ממשלת ישראל. במאמר מוצגים הממצאים העיקריים של מחקר חדש שיראה אור בקרוב, ולפיהם הקיפאון בתהליך המדיני מחד, וחוק ההמרה מאידך, עומדים ביסודה של ההידרדרות ביחסים, שנחשבו בעבר לנכס בעיני ממשלות ישראל. נחמן טל מציג את האופן, שבו מתמודדת ממשלת מצרים עם גל הטרור, שפרץ באמצע 1992 ונמשך מאז. טל, המתבסס על מחקר רחב היקף שהשלים בימים אלה בנושא, מתאר ומנתח את מאפייני היחסים שבין האחים המוסלמים לממשלת מצרים, משרטט קווים לדמותה של התנועה האסלאמית ומסביר את הסיבות להצלחה של הממשלה במצרים להתמודד עם גל הטרור.

הפלורליזם המחשבתי בנושאים הקשורים בבטחון ישראל. כל חוברת של העדכן תכלול ארבעה-חמישה מאמרים, שאחד מהם הוא המרכזי ולכן רחב בהיקפו מהאחרים. המאמר המרכזי בחוברת זו – שובו של הדוב הרוסי, שנכתב על-ידי ראש המרכז, ד"ר שי פלדמן, בוחן את המשמעויות האסטרטגיות הנגזרות מכוונתה של רוסיה לשוב ולמלא תפקיד מרכזי במזרח-התיכון. כוונתה זאת משתקפת באופן ברור בפעילותה באזור ובאה לידי ביטוי גם במשבר האחרון במפרץ. המדיניות הזאת טומנת בחובה השלכות רחבות היקף במישורים הגלובלי, האזורי ומוכן שגם הישראלי. החשיבות הרבה שיש ליחס להתפתחות זו וההתראה המשתמעת ממנה, הם שהנחו את מערכת הרבעון להקדיש לסוגייה זאת את המאמר המרכזי. המאמר של אמילי לנדאו, הפותח את החוברת, "מדיניות הגרעין של ישראל" נכתב אמנם על רקע הוויכוח הציבורי שהתפתח

הגליון הראשון של **עדכן אסטרטגי** רואה אור שבועות ספורים לאחר שהסתיים המשבר במפרץ, כשהשיח הציבורי בנושאים כמו הגנת העורף, מדיניות הגרעין של ישראל, רוסיה כמתווכת, ההרתעה הישראלית במבחן, נמצא בעיצומו. חלק מהנושאים נידונו באמצעי התקשורת בהרחבה, חלקם נשארו חסרי הסבר וניתוח נאות.

עדכן אסטרטגי נועד להציג ולנתח את השיקולים וההערכות, באשר לסוגיות אסטרטגיות, המשפיעות על המזרח-התיכון בכלל ועל ביטחונה הלאומי של ישראל בפרט. האתגרים הניצבים בפני מדיניות הביטחון של ישראל והמענה הראוי להם, כפי שיוצגו בכתב-עת זה, ייגזרו באופן ישיר ממחקרים, המתבצעים במרכז, וישקפו את הידע וההתמחות, שנצברו בו. כך ימלא **עדכן אסטרטגי** אחר אחת משתי המטרות, שקבע אהרון (אהרליה) יריב למרכז, כשהקימו: לתרום להעשרת הדיון הציבורי ולקדם את

עדכן אסטרטגי

כרך 1, חוברת מס' 1 אפריל 1998

הרבעון **עדכן אסטרטגי** מיועד להעשיר ולהפרות את הדיון הציבורי בנושאים, העומדים, או אמורים לעמוד, על סדר היום הביטחוני של ישראל והמזרח התיכון.

המאמרים, המופיעים ב**עדכן**, נכתבים על-ידי חוקרי המרכז ואורחיו ומבוססים ברובם, על מחקרים, שנעשו במרכז. המאמרים מאופיינים בהיותם מכווני מדיניות. הדעות המובעות בהם הן של המחבר לבדו.

חברי המערכת:
ד"ר שי פלדמן
פרופ' אברהם בן-צבי
משה גרונדמן
ד"ר מרק הלר
ענת קורץ
ד"ר אפרים קם

עורך ראשי:
ד"ר שי פלדמן
מנהל מערכת:
משה גרונדמן
עיצוב גרפי:
טלי ניב - דולינסקי

הרבעון **עדכן אסטרטגי** מתפרסם בעברית ובאנגלית, ותוכנו המלא מוצג באתר של המרכז

באינטרנט: <http://www.tau.ac.il/~jcssjb/welcome.htm>

עדכן אסטרטגי יוצא לאור על-ידי

מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים,

אוניברסיטת תל אביב, רמת אביב, תל אביב, 69978

© כל הזכויות שמורות ISSN 0793-8950

באוקטובר 1997, בצאתו מפגישה בביירות עם מזכ"ל החיזבאללה, חסן נסראללה, דחה סגן שר החוץ הרוסי, ויקטור פוסובליוק, את הטענה כי החיזבאללה הינו ארגון טרור.

בנובמבר 1997 מינה פרימקוב את פוסובליוק לשליח מיוחד לשיחות השלום במזרח-התיכון; מבחינה פורמלית, זהה מעמדו לזה של המתווך האמריקני דניס רוס. בעת המינוי אמר פרימקוב, כי "מנוי וגמור עם רוסיה למלא תפקיד פעיל במזרח-התיכון". קודם לכן כיהן פוסובליוק בתור שגריר ברית-המועצות בעיראק וראש מחלקת המזרח-התיכון במשרד החוץ הסובייטי.

בדצמבר 1997, לאחר מינויו לתפקיד החדש, הביע פוסובליוק את שאיפתה של רוסיה לסייע בחידוש השיחות הרב-צדדיות במזרח-התיכון, והציע את מוסקווה כמקום שבו יתנהלו השיחות הללו. פוסובליוק הציע זאת בפגישותיו בישראל, בסוריה ובירדן.

בזירה הכלכלית

עם איראן: בספטמבר 1997 חתמה רוסיה על הסכם בהיקף של 2.4 מיליארד דולר, באמצעות תאגיד האנרגיה גזפרום (יחד עם חברת הדלק הצרפתית טוטל והחברה המלזית פטרונס), לפיתוח שדות הגז הטבעי דרום-פארס שבחבל איספהן וליצוא הגז שיופק מהם. שגריר רוסיה באיראן, קונסטנטין שובלב, הדגיש את נחישותה של רוסיה לחתום על ההסכם חרף התנגדותה של ארצות-הברית. לאחרונה מביעה רוסיה בבהירות גדלה והולכת את התעניינותה בקיום קשרים כלכליים הדוקים עם איראן. בדצמבר 1996 ובאוקטובר 1997 נחתמו מזכרי הבנה בין שתי המדינות ובהם הודגש הצורך בשיתוף פעולה כלכלי, תעשייתי ומסחרי. חשיבותו של שיתוף פעולה כזה הודגשה בשני ביקורים שקיימו בכירים רוסיים בטהראן בסוף 1997: מיכאיל

ואיראניים דיונים מקיפים בכוונה לשתף פעולה בייצוב המשברים ובפתרון הסכסוכים באפגניסטן ובטג'יקיסטן. שתי הממשלות ממשיכות לקיים התייעצויות תכופות בנושאים הקשורים בניצול אוצרות הטבע הקיימים באזור הים הכספי.

בתהליך השלום במזרח-התיכון

רוסיה עושה מאמצים לחיזוק מעמדה כשותפה (לצד ארצות-הברית) בניהול תהליך השלום במזרח-התיכון, תוך הדגשת התועלת הפוטנציאלית הטמונה בקשריה ההיסטוריים ההדוקים עם סוריה ועם אש"ף. במסגרת המאמצים הללו ניסתה רוסיה, בדצמבר 1996, לארגן ועידת פסגה, שבה ישתתפו ישראל, הפלסטינים ומדינות ערב, כדי להחיות את נוסחת מדריד ובייחוד כדי לחדש את שיחות השלום הרב-צדדיות שעניינן גורל הפליטים, הפיתוח הכלכלי, משאבי המים, איכות הסביבה, הביטחון האזורי ובקרת הנשק במזרח-התיכון.

מאז מונה פרימקוב לשר חוץ, הוא ביקר פעמיים בישראל, ברשות הפלסטינית ובמדינות ערב השכנות (בנובמבר 1996 ובאוקטובר 1997). במסעו האחרון העביר מסרים בין ראש ממשלת ישראל, בנימין נתניהו, ובין נשיא סוריה, חאפז אל-אסד. בהזדמנות אחת אף הסכים פרימקוב לשנות את לוח הזמנים שלו, מתוך היענות לבקשתה של ישראל, כי ישוב לדמשק להעביר איגרת מיוחדת לאסד.

ביוני 1997 נמסר, כי רוסיה ניסתה לשכנע את סוריה ואת איראן לחזול מתמיכתן בארגוני טרור, שמטרתם לחבל בתהליך השלום בין ישראל לפלסטינים. לפי אותם מקורות, רוסיה הפצירה בסוריה ובאיראן "לאמץ את העקרונות של התנגדות לטרור ושל מלחמה בו, בכל המקרים ובכל הנסיבות". ואולם,

במחויבויותיה לפי החלטות מועצת הביטחון של האו"ם, כדי שיהיה אפשר להסיר את הסנקציות הכלכליות אשר הוטלו עליה ב-1991, בעקבות מלחמת המפרץ. רוסיה גורסת – על-פי פרימקוב – כי "יש להסיר את הסנקציות בהתאם לקיום החלטות האו"ם על-ידי עיראק". כמו צרפת, טוענת גם רוסיה שעיראק צריכה לראות "אור בקצה המנהרה", כלומר, אפשרות להסרת הסנקציות על-ידי האו"ם.

בסוף 1997 שברה רוסיה לראשונה את הקואליציה שנוצרה במועצת הביטחון ב-1990 בכך, שנמנעה בהצבעה על החלטת מועצת הביטחון 1134. ההחלטה הזאת הגדירה את מעשיה של עיראק כמהווים "הפרה גסה" של ההתחייבויות שהיא נטלה על עצמה בהתאם להחלטות השונות שאימצה מועצת הביטחון לאחר מלחמת המפרץ. בנובמבר 1997 המליצה משלחת רוסיה לאו"ם, כי התיק הגרעיני של עיראק ייחשב כסגור, דהיינו, שעיראק תיחשב כמי שעמדה בכל התחייבויותיה לפרק את תשתית הייצור של הנשק הגרעיני.

כמו כן נותנת רוסיה ביטוי בולט לשאיפתה להדק את קשריה עם טהראן. באפריל 1997 – לאחר שבת משפט בגרמניה קבע, כי איראן אחראית לרצח פעילים כורדים בברלין ב-1992, הציע האיחוד האירופי, שהמדינות החברות בו יחזירו את שגריריהן מטהראן "להתייעצויות". בניגוד לכך ציין ילצין, כי לרוסיה יש "יחסים טובים של שיתוף פעולה עם איראן, ומסתמנת מגמה של הידוק היחסים הללו". ב-1997 הצהיר פרימקוב, כי "רוסיה תוסיף לפתח את קשריה הכלכליים עם איראן ואת יחסיה המדיניים [עם טהראן]". הוא הוסיף נעימה מתגרה: "איש לא יוכל להטות אותנו מדרכנו זו". ביוני 1997 קיימו פקידי ממשל רוסיים

סרפנוב, סגן שר החוץ לקשרי כלכלה, וולדימיר בולגק, סגן ראש הממשלה למדע ולטכנולוגיה. עוד קודם לכן החלו שתי המדינות לשתף פעולה בפרויקט כלכלי רחב-היקף: הנחת הצנרת להעברת נפט וגז טבעי מתורכמניסטן לאירופה דרך שטחה של איראן. ב-1996 הסכימו שתי המדינות גם על שיתוף פעולה בבנייתו של נמל לחוף הים הכספי.

עם עיראק: במהלך 1997 חתמו כמה חברות רוסיות על חוזים לרכישת 60 מיליון חביות נפט מעיראק במסגרת התוכנית "נפט תמורת מזון" של האו"ם. כך רוכשת רוסיה נפט עיראקי בכמות גדולה מזו שנרכשה על-ידי כל מדינה אחרת.

ב-1995 חתמו רוסיה ועיראק על הסכם לשיתוף פעולה כלכלי ואף הקימו לצורך זה וועדה משותפת. במסגרת זו חתם במרס 1997 קונסורציום של חברות רוסיות חוזה בסכום של 3.4 מיליארד דולר לפיתוח שדה הנפט העיראקי באזור מערב קורנה. בנוסף על כך שלחה רוסיה במהלך 1997 צוותי סחר ונפט לבגדאד כדי להכין את הקרקע למקרה שיוסרו הסנקציות שהטיל האו"ם על עיראק ויתחדשו קשרי הסחר עמה. כמו כן קיימו נציגי שתי הממשלות דיונים על הסדר חובה של עיראק לרוסיה, שהיקפו כ-7 מיליארד דולר.

עם סוריה: ב-1997 חידשו רוסיה וסוריה את השיחות להסדרת החוב בסך 11 מיליארד שסוריה צברה במהלך השנים לברית-המועצות. ביוני 1997 אמר שגריר רוסיה בדמשק, כי "רוסיה רוצה ליישב את הסוגיה הזאת בדו-שיח". הוא הוסיף ואמר, כי הנושא הזה "לא יהיה מכשול בדרך לקידום שיתוף הפעולה בין שתי המדינות בתחומים השונים". עם לוב: במרס 1996 גיבשו נציגי ממשלות רוסיה ולוב מסמך הקובע, שחברות רוסיות יוכלו "להשתתף בפרויקטים להגדלת הכושר של תחנות כוח תרמיות, להנחת קווי מתח גבוה

ולתיקונם, לסלילת מסילות ברזל, להגדלת הבנייה למגורים, לפיתוח משותף של שדות נפט ולאחזקת צנרת גז." הדבר נעשה במהלך ביקורו בטרפולי של סגן ראש הממשלה והשר לקשרים כלכליים בין-לאומיים, אולג דוידוב. באמצע 1996 נוהלו שיחות להסדרת חובה של לוב לרוסיה בסך 2 מיליארד דולר. ובדצמבר 1997 חתם ראש ממשלת רוסיה, ויקטור צ'רנומירדין, על תקנה המאשרת טיוטה של הסכם עם לוב "בדבר שיתוף פעולה בתעשיות הנפט, הגז והחשמל".

בתחום הגרעיני

עם איראן: מהנדסים רוסים מבצעים את המתחייב מהחווה שנחתם בין רוסיה ואיראן בינואר 1995 להשלמת בנייתו של כור גרעיני בהספק של 1000 מגווט (VVER-1000), באזור בושהר. על-פי ההסכם, מחויבת רוסיה להשלים את בניית הכור תוך 55 חודשים. הסכם המסגרת, שנחתם בין שתי המדינות, כולל את השלמת בנייתו של כור מים קלים נוסף בהספק של 1000 מגווט וכן את בנייתם של שני כורים נוספים בהספק של 440 מגווט כל אחד. חוזה לרכישתם של כורים אלה נחתם בראשית מרס 1998.

עם סוריה: בשלהי 1997 פעלה ממשלת רוסיה להידוק שיתוף הפעולה בין המשרד לאנרגיה גרעינית (מינאטום) ובין הוועדה לאנרגיה אטומית של סוריה. ממשלת רוסיה אף פירסמה הצהרה, שבה נאמר כי היא "תומכת בהצעתו של המשרד לאנרגיה אטומית לקדם את שיתוף הפעולה עם סוריה בתחום האנרגיה הגרעינית לצורכי שלום". נמסר גם, כי סוריה מעוניינת בניהול שיחות לקביעת תחומים אפשריים לשיתוף פעולה, שיובילו לחתימת מזכר הבנה בין מינאטום ובין הוועדה לאנרגיה אטומית של סוריה.

עם לוב: בתגובה לבקשתה של לוב, חזרו נציגים

שונים של רוסיה והביעו באוקטובר 1997 את נכונותם להגיש סיוע לאחזקת מערכות התמיכה במרכז לחקר הגרעין בטג'ורה ולשיקומן. המרכז כולל כור מחקר גרעיני בן 10 מגווט, מתוצרת רוסית, הכפוף לפיקוח הסוכנות הבין-לאומית לאנרגיה אטומית.

בתחום הטילים הבליסטיים

חברות ומומחים פרטיים ברוסיה מעבירים לאיראן טכנולוגיות וידע בתחום הטילים הבליסטיים, לרבות טכנולוגיות המושתתות על הטיל קרקע-קרקע SS=4 בעל הטווח של 2,500 ק"מ. ב-4 באוקטובר 1997 הודה איש שירות הביטחון הפדרלי הרוסי, כי "ארגונים מוסמכים ברוסיה שיתפו פעולה עם איראן, וכתוצאה מכך עלולה היתה הספקה רוסית להפר את התנאים, שנקבעו למניעת תפוצתה של הטכנולוגיה בתחום הטילים." הפקיד ציין במיוחד את הניסיונות שעשתה איראן לייצר יחידות וחלקים של טיל המונע בדלק נוזלי, במפעל רוסי, "כאשר הייצור מוסווה בתור ציוד לתחנות לשאיבת גז."

בתחום רכש הנשק הקונוונציונלי

עם איראן: ב-1997 העבירה רוסיה לאיראן את הצוללת השלישית מדגם KILO, במסגרת העיסקה שסוכמה ביניהן ב-1991. נמסר שרוסיה ואיראן חתמו על הסכם מסגרת נוסף לחמש שנים למכירת נשק קונוונציונלי בהיקף של 4 מיליארד דולר. יש לציין, כי חלק קטן בלבד מסעיפי הסכם המסגרת, שעליו חתמו שתי המדינות ב-1989 הגיע לכלל מימוש.

עם סוריה: ביוני 1997 הודיע שגריר רוסיה לדמשק על "חידוש ההספקה של מערכות נשק רוסי לסוריה". באוגוסט קיימו שני הצדדים דיונים בדבר הסכם רכש נשק בשווי 3 מיליארד דולר; נאמר, כי ההסכם הזה ימומן על-ידי איראן וערב-הסעודית.

עם קפריסין: רוסיה חתמה על הסכם למכירת טילי קרקע-אוויר S=300 לקפריסין.

מוניעיה של רוסיה

המעורבות המחודשת של רוסיה במזרח-התיכון נועדה להשיג כמה יעדים:

לקרוא תיגר על מעמדה של ארצות-הברית כמעצמה גלובלית. זאת על-ידי יצירת משקל-נגד אירופי-אסיאתי לברית האטלנטית (נאט"ו) שבהנהגת ארצות-הברית. במסגרת המדיניות הזאת מהדקת רוסיה את יחסיה עם סין ועם כמה מדינות במזרח-התיכון, ובעיקר איראן. בדברו על ההסכם, שנחתם בספטמבר 1997 לפיתוח שדות גז טבעי באיראן, אמר השגריר הרוסי קונסטנטין שובלב, כי "בעתיד העולם יהיה רב-קוטבי", וכי רוסיה "לא תרשה לשום מדינה [יחידה] להיות מנהיגת העולם". באותו חודש אמר שר החוץ פרימקוב בנאום בעצרת הכללית של האו"ם, ש"שום מדינה יחידה אינה יכולה ליטול לעצמה את התפקיד של יישוב סכסוכים אזוריים". הוא הצביע על המזרח-התיכון בתור דוגמה לאזור "שבו יכולים מאמצים בינלאומיים נרחבים להתיר את הסבך".

לחדש את מעמדה במזרח-התיכון כשווה ערך לזה של ארצות-הברית. המניע הזה בלט לעין כאשר פרימקוב זקף לזכות עצמו – זמן קצר לאחר שמונה לשר החוץ – את השגת התחייבותה של עיראק להימנע מנסיונות להפיל באמצעות טילים נ"מ את מטוסי בעלות-הברית המפטרלים במרחב האווירי המוגן, מעל עיראק. בנובמבר 1997 – לאחר שסייע בניהול המשא-ומתן, שהניב את נוסחת הפשרה עם עיראק בנוגע לפיקוח של UNSCOM – ציין עיתונאי רוסי: "מוסקווה פעלה כמו מעצמה עולמית ומנעה את מה שנראה כמלחמה בלתי-נמנעת במפרץ." כעבור

חודש הדגיש פרימקוב: "לא זו בלבד שיש לרוסיה זהות משלה ומדיניות חוץ משלה, אלא שהיא מניפה את דגלה וגם ממלאת את תפקידה בתור שחקן חשוב בזירה הבין-לאומית".

להגיב על הרחבת ברית נאט"ו תוך הכללת ציכיה, הונגריה ופולין במסגרתה. באמצעות פעילות מדרום לה מפעילה רוסיה לחץ עקיף, אשר נועד לשפר את הסיכויים למימוש המגנונים, שעל הקמתם הוסכם במגילת היסוד של נאט"ו-רוסיה, בעיקר הקמתה ותכלית פעילותה של מועצת נאט"ו-רוסיה. כמו כן ממשיכה רוסיה להפעיל לחץ נגד הרחבה נוספת של תחומי ברית נאט"ו, בייחוד למדינות הבלטיות. באמצע 1996 הבהיר הנשיא ילצין: "לא באה בחשבון אפילו האפשרות ההיפותטית, שתחום הפעולה של נאט"ו יורחב למדינות הבלטיות. אפשרות מעין זו אינה מקובלת על רוסיה, מכול וכול, וכל צעד שייעשה בכיוון זה ייראה כפגיעה גלויה באינטרסים של בטחוננו הלאומי ויקעקע את היסודות שעליהם ניצב בטחונה של אירופה". תגובה אפשרית נוספת של רוסיה להתפשטות נאט"ו: החרפת המתח בין שתי חברות בברית – יוון ותורכיה – על-ידי אספקת סוללות טילים נ"מ S=300 לקפריסין.

להשיג יתרונות כלכליים. לנוכח מצבה הכלכלי החמור זקוקה רוסיה מאוד למטבע קשה. כאשר נשאל אלכסנדר בובין, אז שגריר רוסיה בישראל, על מכירת ציוד גרעיני, טילים וצוללות לאיראן, השיב: "רוסיה זקוקה לכסף. ברגע זה ובמקרים אלה, זה המניע העיקרי." במסגרת זאת:

* רוסיה מעוניינת לצמצם את הנזק שנגרם לה כתוצאה מהסנקציות הכלכליות הבין-לאומיות שהוטלו על הלקוחות המסורתיים שלה. הדעה המקובלת בה היא שנגרמו לה

הפסדים גדולים כתוצאה מקיום הסנקציות שהטיל האו"ם על לוב ועל עיראק. כמו כן היא מעריכה, שמדינות אירופה עוקפות את הסנקציות הללו ונהנות מהמשך הקשרים הכלכליים עם לוב. משקיף רוסי העיר, כי בעוד "שהמערב מתעלם מן הסנקציות שהטילה מועצת הביטחון של האו"ם על לוב, והוא שוקד על טיפוח שיתוף הפעולה הכלכלי עימה, הניחה רוסיה ליחסיה עם לוב להצטמצם לאפס". ברור, שרוסיה מעוניינת לתקן את מה שנראה לה מצב א-סימטרי. רוסיה מעריכה, שהפסידה עד עתה כ-30 מיליארד דולר בהכנסות סחר כתוצאה מן הסנקציות המוטלות על לוב.

* רוסיה מבקשת לגבות חובות של מיליארדי דולרים, שחבות מדינות במזרח-התיכון לברית-המועצות והדבר מהווה מניע נוסף לשיפור הקשרים הכלכליים עם המדינות הללו. את החוב הגדול ביותר צברה סוריה – יותר מ-11 מיליארד דולר. בדצמבר 1997 הוזכר העניין הזה גם על-ידי המנהיג הקומוניסטי גנדי זיגנוב, אשר קרא להסרת הסנקציות של האו"ם מעל עיראק: "הסרת הסנקציות הללו תפתח לפני רוסיה אפשרויות לקבל את מה שעיראק חייבת לה".

* נוסף על כך, רוסיה מאמינה, כי שיפור קשריה עם מדינות המזרח-התיכון יציל את התעשייה הביטחונית שלה מפשיטת-רגל. כדי לשפר את מצבו הכלכלי של המגזר הזה יש לייצא כמויות גדולות של נשק ולהקים שותפויות עם מדינות האזור לייצור מערכות נשק ולהרכבתן. ואולם, היקף המכירות של נשק רוסי למזרח-התיכון היה בשלוש השנים האחרונות קטן למדי: מעט למעלה מחצי מיליארד דולר לשנה. לכן מעוניינת רוסיה כל-כך בהסרת הסנקציות שהטיל האו"ם על לוב, איראן ועיראק. לאחר שיוסרו העיצומים הללו, לא תתנגש עוד

שאיפתה של רוסיה למכור נשק למדינות הללו בצורך החיוני שלה לקיים קשרים הדוקים עם ארצות-הברית ולקבל ממנה סיוע כלכלי ישיר ועקיף. המניע הזה עומד גם מאחורי התנגדותה של רוסיה לחקיקה אמריקנית, המיועדת להטלת סנקציות על חברות זרות, המשתפות פעולה עם לוב ואיראן.

למנוע פעילות פוליטית בעלת צביון לאומני-דתי בקרב המיעוטים המוסלמיים ברוסיה. כדי להשיג זאת חייבת רוסיה להשקין שקט ברצועה שמדרום לה – באסיה התיכונה ובקווקז. לשם כך היא פועלת בשלושה מישורים:

* מוסקווה עושה את כל המאמצים האפשריים להגבלת כוחה של תורכיה והשפעתה באזורים אלה.

* בנוסף על בלימת השפעתה של איראן ברפובליקות הדרומיות של ברית-המועצות לשעבר, מעניקה מוסקווה לאיראן תמריצים, כמו מניעת בידודה המלא של איראן בזירה הבין-לאומית, כדי שזו תימנע מעידוד התקוממויות ברפובליקות הללו.

* רוסיה מקיימת דו-שיח עם טהראן, כדי להבהיר לאיראן איזו התנהגות בדרום היא מוכנה לסבול, ועל אילו דפוסי התנהגות היא תגיב באורח חריף.

להענות לחצים הפנימיים המופעלים על הממשלה לשפר את יחסיה עם עיראק, עם איראן ועם לוב. ברוסיה קוראים לשיפור היחסים הללו לא רק לאומנים קיצוניים, בהנהגתו של ולדימיר ז'ירינבסקי, שנסע ללוב בדצמבר 1997, כי אם גם הקומוניסטים, בהנהגתו של גנדי ז'וגנוב. לאחר שביקר בעיראק, בירדן ובמצרים בדצמבר 1997 הביע ז'וגנוב את תמיכתו בהסרה הדרגתית של הסנקציות שהטיל האו"ם על עיראק. הוא הסביר כי "ארצות-הברית רוצה לשלוט בעולם

באמצעות הסדר העולמי החדש, כדי לאכוף את תנאיה ואת מדיניותה על עמים אחרים." הוא הוסיף ואמר כי "המפלגה הקומוניסטית הרוסית תומכת בעמדת עיראק בפורומים בין-לאומיים לנוכח ההגמוניה של ארצות-הברית וכדי להסיר את ההסגר שהוטל על העם העיראקי, אשר לזכותו יש לזקוף תרבות עשירה, היסטוריה עתיקה ומעללי גבורה." קודם לכן, באפריל 1996, אישר הדומה (בית הנבחרים הרוסי), הצעת החלטה של ז'ירינבסקי, לפיה "הנשיא ילצין ישקול נקיטת מהלכים במועצת הביטחון של האו"ם, להסרת מדורגת של הסנקציות שהוטלו על לוב." כך מצטרפים הקומוניסטים והלאומנים הקיצוניים לגורמים המפעילים לחצים על ממשלת רוסיה לשוב ולהתקרב לבעלות-הברית לשעבר של ברית-המועצות במזרח-התיכון.

ההשלכות על ישראל

המהלכים השונים שנקטה רוסיה במזרח-התיכון בעת האחרונה, מצביעים על העובדה, שרוסיה משקמת את מעמדה באזור. אמנם, השפעתה של רוסיה כיום מצומצמת בהרבה מזו שנודעה לברית-המועצות בשיא המלחמה הקרה, אך נראה, כי פעילותה מתרחבת. מעורבותה כיום רבה משהיתה אי-פעם מאז קריסתה של ברית-המועצות, ויש לה סיבות רבות להגברתה.

בעשר השנים שחלפו חוללו ההתפתחויות ברוסיה את שתי התמורות החשובות ביותר במעמדה האסטרטגי של ישראל: עלייתם של כ-700 אלף יהודים מברית-המועצות לשעבר והשלב הנוכחי של תהליך השלום. העולים מחבר המדינות, המאופיינים ברמה מקצועית גבוהה, תרמו לצמיחתו המואצת של המשק הישראלי. לא פחות חשוב מכך, כתוצאה

מהתפרקותה של ברית-המועצות איבדו מדינות ערב הקיצוניות את המטרייה האסטרטגית (הסובייטית) שלהן. סיומה של המלחמה הקרה גרם לכך, שבתגובה לפלישת עיראק לכוויית יכלה ארצות-הברית לשגר את כוחותיה לאזור בלי לחשוש מהתערבות צבאית סובייטית נגדית. בעולם הערבי גרם הדבר להטיית מאזן הכוחות נגד המתנגדים לתהליך השלום בין ישראל ומדינות ערב, וכך התאפשר השלב הנוכחי של תהליך השלום, שהחל בוועידת מדריד ב-1991.

פעילותה של רוסיה בעת האחרונה עלולה להשפיע שוב על מאזן הכוחות במזרח-התיכון. ברור, שמוסקווה מתארגנת להגדלת היקף מכירות הנשק שלה ולהידוק קשריה הכלכליים באזור. אין ספק, כי היא מחכה לרגע שבו פעילויות כאלה לא יהיו מנוגדות לסנקציות שמטילים ארצות-הברית והאו"ם על בעלות-בריתה המסורתיות - לוב ועיראק. לאחר שיוסרו הסנקציות הללו ניתן לצפות להרחבת נוספות של הפעילות הרוסית במזרח-התיכון. יתרה מזו: רוסיה נהנית עדיין מאוצר בלום של כוח-אדם מקצועי – מאות אלפי מדענים ומהנדסים. זה פוטנציאל גדול לסיוע – באישור השלטונות או בלעדיו – בפיתוח כושרן של מדינות האזור, בייחוד בתחום הנשק הגרעיני, הביולוגי והכימי, והטילים הבליסטיים.

לא קל להעריך את המשמעות האסטרטגית של מערכות היחסים שבין רוסיה ובין כל אחת ממדינות האזור. לדוגמה, לא ברור באיזו מידה משמש הסיוע הלגיטימי של רוסיה לשיקומם של כורי הכוח הגרעיניים של איראן כמסווה לתוכניות, שמטרתן פיתוח נשק גרעיני. כמו כן לא ידוע באיזו מידה היקפו של הפרויקט הזה – ובמיוחד הנוכחות של מאות מדענים ומהנדסים רוסים – מסייע ליצירת תשתית

באזור הבלטי, נתעלם מן האינטרסים שלכם ונערער את בעלות-הברית שלכם במזרח-התיכון.

התרחיש השני הוא, שהשיפור האיטי במצבה הכלכלי של רוסיה לא ישפר את מנת חלקה של הקהילה המדעית-טכנולוגית ושל הממסד הצבאי במדינה. במקרה הזה עלולים להתגשם תרחישי הסיוט, הכוללים דליפה משמעותית של ידע טכנולוגי, עריקתם של מדענים ושל מהנדסים לאחת או יותר ממדינות המזרח-התיכון והברחת נשק, או חומר רגיש מאוד, למדינות אלה.

כל אחת מן האפשרויות הללו עלולה לגרום לצמצום פרק-הזמן הדרוש למדינה כמו איראן, או עיראק, לפתח, או לרכוש, נשק לא-קוונוציונלי. לכך יהיו השלכות חמורות ביותר על ביטחונה הלאומי של ישראל.

הסותרות בדבר אבטחתם ובטיחותם של המאגרים הללו. מכאן הסכנה שאחדים מכלי הנשק וכמויות כלשהן מן החומרים הללו יוברחו למזרח-התיכון.

לנוכח יכולתה המרשימה של רוסיה והמניעים של התנהגותה קיימים שני תרחישים מדאיגים מאוד: האחד, שתהליך התרחבותה של ברית נאט"ו יימשך ויכלול את המדינות הבלטיות; ההתפתחות הזאת עלולה לעורר תגובה רוסית חריפה ביותר במזרח-התיכון. התגובה הצפויה של הלאומנים הרוסים להתפתחות מעין זו עלולה לגרום לממשלת רוסיה לנקוט מהלכים, שלהם יהיה מסר ברור לארצות-הברית ולבעלות-בריתה בנאט"ו: מול הבוחרים שלכם מביט, הלוחצים להרחבת נאט"ו, יש גורמים אצלנו התובעים תגובה חריפה יותר; אם תמשיכו להתעלם מן האינטרסים החשובים שלנו באירופה ומן האינטרסים החיוניים שלנו

של משאבי אנוש איראנים בתחום הגרעיני, תשתית שיהיה אפשר לכוונה מאוחר יותר לבניית המתקנים הנחוצים לייצור חומר בקיע – פלוטוניום ואורניום מועשר. כך, רק בעתיד יתבהר, באיזו מידה יוכלו הגופים האיראנים הנוגעים בדבר לשאוב מן הידע הגלום בכוח האדם הזה, כדי לפתור בעיות שצצות במסגרת המאמצים החשאיים שעושה איראן בתחום הגרעיני.

בנוסף על כך, יש לזכור כי לרשותה של רוסיה עומד עדיין מאגר ענקי של ראשי-חץ גרעיניים, לרבות אלפי טילים טקטיים, וכן עומדים לרשותה מאגרים עצומים של נשק כימי ונשק ביולוגי. לרוע המזל, אין כיום לרוסיה עניין ויכולת פיזית להשמיד חלק ניכר ממערכות הנשק הללו, גם אם היא נדרשת לעשות כן במסגרת האמנות הבין-לאומיות שעליהן היא תומה. לא פחות מעוררות דאגה הידיעות

על ממשלת ישראל להיות מודעת לכך שמהלכים מדיניים שלה עלולים להצטייר בעיני רוסיה כפוגעים באינטרסים הלאומיים שלה. לדוגמה, היבטים שונים של שיתוף הפעולה המתפתח בין ישראל ובין תורכיה מדאיגים מאוד את מעצבי המדיניות ברוסיה. יש לעשות כל מאמץ כדי להפגין רגישות לחששותיה של רוסיה וכדי לצמצם אי-הבנות אפשריות בין שתי המדינות.

על ישראל ליזום דיאלוג אסטרטגי עם רוסיה ברמה הממשלתית. לחלופין, ניתן לקיים דיאלוג כזה במסגרת לא רשמית, תחת חסותם של מכוני מחקר בשתי המדינות. דיאלוג כזה יאפשר לכל צד להסביר את תפיסתו וחששותיו באשר להשפעת המדיניות של הצד השני על האינטרסים האסטרטגיים והבטחוניים שלו. הדבר יאפשר לשני הצדדים גם לבחון את האפשרויות לשיתוף פעולה בקידום האינטרסים השונים שלהם במזרח-התיכון.

הברית בישראל מרטין אינדיק, למחרת כניסתו לתפקיד, אבל המתין כחודשיים עד שנפגש עם השגריר הרוסי דאז, אלכסנדר בובין.

על ישראל להימנע מלעודד מדינות אחרות להטיל על רוסיה סנקציות ללא הבחנה. יש לעודד הטלת סנקציות ונקיטה במהלכים נוספים נגד חברות, או גופים ברוסיה העוסקים בהעברת חומרים או טכנולוגיות רגישות למדינות כמו איראן, בניגוד להסכמים בין-לאומיים בנושא זה. אולם, סנקציות גורפות עלולות להחמיר את בעיותיה הכלכליות של רוסיה, ובכך להגדיל את מספר המומחים הרוסים בתחומים רגישים, שייאלצו לחפש עבודה במדינות כמו איראן ועיראק.

על ישראל לבדוק אפשרויות לשיתוף פעולה כלכלי עם רוסיה, שיניב מקורות תעסוקה חלופיים לבעלי מקצוע, בעיקר בתחום התעופה והחלל.

מהי המדיניות הנחוצה?

מעורבותה המחודשת של רוסיה במזרח-התיכון ויכולתה להשפיע באורח ישיר ובאורח עקיף על האינטרסים האסטרטגיים של ישראל מחייבות את ממשלת ישראל לקיים כמה כללים:

על ישראל לפעול לצמצום הפער הקיים בין מעמדן של שתי נותנות החסות לתהליך מדריד. ישראל צריכה לעודד במיוחד את מאמציה של רוסיה לחדש את קבוצת העבודה הרב-צדדיות, שפעילותן המחודשת תשרת ממילא את האינטרסים של ישראל.

ישראל חייבת להתייחס למנהיגי רוסיה ולדיפלומטים המייצגים אותה במידת הכבוד שמעצמה גדולה ראויה לה. כך יש להימנע מתקריות כגון זו שאירעה בקיץ 1996, כאשר שר החוץ דוד לוי נועד עם שגריר ארצות-